

Utbildningskontraktet – en begreppsdiskussion

Gunnar Olofsson

Paper till sessionerna i ”Utbildningssociologi”.
Session 1, torsdag den 15 mars kl. 13 - 14.40,
Sveriges sociologförbunds **Sociologdagar**
Stockholm 15-17 mars 2012.

Gunnar Olofsson
Institutionen för samhällsvetenskap
Linnéuniversitet (Växjö)
e-post: Gunnar.Olofsson@lnu.se

Utbildningskontraktet – en begreppsdiskussion

Gunnar Olofsson

Inledning

Sedan början av 2000-talet har en grupp sociologer i Växjö studerat de utbildningar och de studenter som utbildats i Växjö. Vi har gjort ett stort utrednings- och kartläggningsuppdrag inom ramen för gruppen HRRE (*Higher Education – Research and Evaluation*). Mellan åren 2007 och 2011 har Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté finansierat ett större projekt om akademiska yrkesutbildningar i Växjö.

Ett antal delstudier inom detta projekt är färdiga och har redan publicerats eller är på väg att tryckas. En populär presentation av projektet i sin helhet och av flera delprojekt finns i Olofsson & Persson 2010, Kulturledarprogrammet skildras i Lund 2010. Fem yrkesutbildningar och deras studenter – socionom-, polis och bibliotekarieutbildningen samt personalvetarprogrammet och programmet för Coaching och Sports Management - analyseras i Olofsson & Petersson 2011. Lärarutbildningen i Växjö analyseras ingående i Nilsson-Lindström 2012. En rad utbildningar och en rad aspekter av studenternas bakgrund, studiemotiv och framtider skildras i Fasth & Olofsson 2012 (kapitel av Persson, Selberg, Löfqvist, Larsson, Wågman och Eriksson.)

Vi har inom ramen för våra projekt utvecklat några mer generella utbildningssociologiska begrepp för att analysera hur studenterna, stödda och hjälpta av sina lärare, navigerar mellan (och utifrån) sin bakgrund, under sin studienutid och inför sin önskade men i olika grad ovissa yrkesframtid. Vårt huvudbegrepp, som vi nedan preciserar, är *utbildningskontraktet*. Det begreppet består i sin tur av ett *undervisningskontrakt* och ett *arbetsmarknadskontrakt*. Det är med dessa begreppsliga verktyg vi ska bena upp vår omfattande empiri om universitetet i Växjö, dess studenter, dess organisation, dess utbildningsprogram och dess lärare som vi redovisar i denna bok (dvs. Fasth & Olofsson 2012).

Begreppet ”utbildningskontrakt” har en generell användbarhet för studier av högre utbildning. Linnéuniversitetets karaktär och plats i det svenska universitets- och högskolesystemet formas av att akademiska yrkesutbildningar dominerar i dess utbud av utbildningsprogram. Det leder i sin tur till att de studenter som finns vid lärosätet har förväntningar på studierna och aspirationer som i huvudsak är kopplade till de framtida yrken och yrkesområden de utbildar sig för. Eftersom begreppet betonar studenternas koppling till arbetsmarknaden är särskilt lämpat för att studera akademiska yrkesutbildningar och professionsutbildningar.

Utbildningskontraktet – en första skiss av begreppets omfång

Begreppet ”utbildningskontrakt” syftar till att fånga viktiga aspekter på fyra olika plan som tillsammans definierar den högre utbildningens villkor och förlopp

- (a) förhållandet mellan utbildningssystemet och samhället i övrigt
- (b) förhållandet mellan studenters utbildning och deras arbetsmarknad
- (c) förhållandet mellan studenter och deras utbildning (program, ämne, institution, universitet)
- (d) förhållandet mellan studenter, lärare och lärandet i en given utbildningssituation

Ett sociologiskt kontraktbegrepp

Vad menar vi med ”kontrakt” i detta sammanhang? Vi avser inte, som vardagsanvändningen av begreppet skulle kunna leda oss till att tro, en formell, skriftlig och underskriven överenskommelse mellan två parter av den typ som reglerar ett anställnings-, eller ett avbetalningskontrakt. Vi använder det sociologiska, av Durkheim inspirerade, kontraktbegreppet.¹ Durkheim fäste i sin analys av det moderna samhället stor vikt vid formella regler, inklusive lagar och kontrakt. Men han visade att det under varje formellt kontrakt ligger ett helt system av förväntningar, normer och förpliktelser som utgör den sociala grund och de förutsättningar varpå de formella kontrakten vilar. Den under varje formellt kontrakt liggande ömsesidiga accepten och överenskommelsen är den sociala relation som kontraktet vilar på. Denna sociala undersida är lika stor i förhållande till det formella kontraktet som skillnaden mellan isbergets synliga och osynliga del.

En modern variant av det sociologiska kontraktbegreppet används av välfärds-sociologerna när de diskuterar pensionssystem och försörjningen av de äldre som ett ”generationskontrakt”. Den äldre generationen har genom sina insatser och uppoffringar byggt det samhälle som nu i sin tur förväntas försörja dem när deras förvärvsaktiva tid är förbi. Detta kontrakt bygger på en ömsesidighet av insatser och belöningar mellan generationerna över tid. Den användningen av begreppet hör hemma på samhällsnivå, och arbetar med enheter som generationer och transfereringssystem. Det är kombinationen prestation – motprestation som ges en särskild samhällelig institutionell inbäddning. Den skall garantera

¹ Källan till denna användning av kontraktbegreppet finns i Emile Durkheims bok om arbetsdelningen från 1893/1984: *The Division of Labour in Society* (London 1984). Tankegången har utvecklats av många senare sociologer. Se t.ex. Wolfgang Streeck, *Social institutions and Economic Performance* (1992), kap. 1.

utbytet mellan generationerna – med ett annat begrepp, reciprociteten – och därtill kopplade normer om rättvisa, erkänsla och respekt.

En annan tillämpning av ett sociologiskt kontraktsbegrepp finns i Hans Zetterbergs resonemang om det ”osynliga kontrakt” som han menade finns i företagets förhållande till sin personal. Det kontraktet såg Zetterberg som en norm i arbetslivet mera generellt.² I detta osynliga kontrakt spelar de underförstådda utfästelser och ömsesidiga utbyten som reglerar förhållandet mellan de anställdas prestationer och företagets motprestation en central roll. Ur en anställds perspektiv kan ett sådant underförstått kontrakt formuleras på detta sätt:

”Om jag arbetar bra och lojalt, utbildar mig och stannar kvar – så skall inte företaget rent villkorligt kunna säga upp mig.”

Också här finns en ömsesidighet mellan prestation och motprestation, inlagrad i en institutionaliserad garanti av anständig hantering av de anställda och normer om respekt och hänsyn till individen. Det sociologiska kontraktsbegreppet bygger på ett antal genomgående och gemensamma element: normer, handlingar, reciprocitet och institutioner i sin allmänna form,

Utbildningskontraktet – precisering av begreppet

Exemplen ovan på en sociologisk användning av kontraktsbegreppet ger oss en bakgrund för att utveckla innehållet i begreppet *utbildningskontrakt*. Det ska användas för att ska kunna analysera hur studenter förhåller sig till sina studier, sina lärare och sin förväntade arbetsmarknad. Begreppet kan också hjälpa oss att förstå de skillnader som finns inom och mellan olika utbildningar. Vi kommer här att i första hand använda begreppet utbildningskontrakt för tre av de relationer som nämndes ovan, punkterna (b), (c) och (d). Innan vi närmare diskuterar dessa element i begreppet skall vi först diskutera den mest övergripande relationen i utbildningskontraktet, den mellan utbildningssystem och samhälle.

På ett samhälleligt plan finns det tydliga kopplingar mellan utbildningssystem och samhället i stort. Högre utbildning får ett omfattande stöd av staten utifrån tanken att högre utbildning är gynnsam för bland annat samhällets utveckling och ekonomisk tillväxt, dvs. att den är funktionellt nödvändig för att utbilda arbetskraften för framtidens krav på kvalifikationer.³ Denna systemfunktionella

² Zetterbergs arbete utkom i början av 1980-talet. Vi är här intresserade av begreppets innehåll och inte av dess aktuella empiriska giltighet.

³ Utbildningssystemets har som bekant olika funktioner. Det skall

- lära ut samhälleligt nödvändiga tekniska färdigheter (läsa, skriva, räkna, IT etc)
- säkra relevant utbildad arbetskraft till olika uppgifter

koppling mellan den högre utbildningens omfång, kostnader och utveckling och samhällets stöd och framtida behov kan metaforiskt sägas utgöra ett slags ”kontrakt” mellan ”utbildning” och ”samhälle” vilket vi kan definiera som utbildningssystemets *samhällskontrakt*. Det är i sin allmänna form grunden till att Växjö är en universitetsort. På liknande sätt kan vi tala om ett ”kontrakt” mellan medicinsk forskning och samhällets stöd till den.⁴

Om vi låter begreppet ”utbildningskontrakt” i första hand beteckna centrala relationer mellan aktörerna inom den högre utbildningens fält och mellan dessa och arbetsmarknaden kan vi därför lyfta fram följande delar av begreppet.

(1) ”Utbildningens arbetsmarknadskontrakt”

För det första finns det en uppsättning av utfästelser av högskolorna och av de olika utbildningsprogrammen om möjligheten att studenterna kan få ett arbete, och därtill ett bra och innehållsrikt arbete, om de söker sig till en viss utbildning. Hos den enskilda studenten återfinns dessa utställda löften som en förväntan om en någorlunda garanterad *framtida plats på arbetsmarknaden*. Den är av följande karaktär:

”Om jag nu ägnar flera år åt en krävande högskoleutbildning, en utbildning som kostar mig mycket i form av både tid och skulder för framtiden, förväntar jag mig en bättre position på arbetsmarknaden än den jag annars skulle ha fått.”

Till studentens insats – prestation – svarar en utlovade motprestation, en ”avkastning” i form av en bättre lön, bättre arbetsvillkor, ett mera intressant och givande arbete etc. Det kan också vara ett underförstått löfte att slippa ifrån en framtid i fabriken eller vårdapparaten underordnade positioner. Den förväntade och eftertraktade positionen på arbetsmarknaden kan vara trygg, säker och med begränsade möjligheter. *Trygghet och förutsägbarhet* är en viktig dimension i de förväntningar som ingår i ”utbildningens arbetsmarknadskontrakt” för studenterna. Dey kan också vara mera oklart och osäkert men bära på löften och förhoppningar om *karriär och utveckling*.

Detta arbetsmarknadskontrakt åberopas av studenter på de yrkesutbildningar vi undersökt. Enligt Magnus Persson är önskan att *undvika missgynnade positioner*

-
- (ideologiskt) framställa undervisningssystemets innehåll och utfall som neutralt och rättfärdigt. Kunskap belönas i- men också studenternas förmåga att avkoda systemets språk och logik.
 - Genom att studenter med olika klassbakgrund ligger olika nära systemets inre logik så medverkar systemet också till en klassmässig reproduktion.

⁴ Lone Scocozzas bok *Forskning för livet* (1994) har en fin framställning av det kontraktet

i arbetslivet en stark drivkraft för att söka till lärarutbildningen (Persson 2010). Eriksson (2009) visar på att inriktningen på det kommande arbetet och dess sociala position och trygghet är ett starkt skäl att gå en specifik yrkesutbildning. Dessa gäller särskilt studenter som har erfarenhet från underordnade positioner inom sitt kommande yrkesfält (vårdbiträden och undersköterskor som vidareutbildar sig till sjuksköterskor t.ex.).

Men det finns också ett annat spår som studenter kan välja – de utbildningar som inte har specifika yrken som sitt mål, utan utbildningar som är av ett mera öppet och samtidigt mera osäkert slag (ämnesstudier, allmänna program etc.). Här erbjuds studenterna ännu icke fastlagda möjligheter och chansen till valfrihet och kanske också en möjlig karriär. Studenter som följer olika utbildningsprogram och studenter med olika social bakgrund har i olika omfattning den ena eller den andra inställningen. Vi finner här en homologi mellan bakgrunden och det framtida yrkets karaktär – studenter från folkliga klasser tar den första trygga vägen, studenter med medelklassbakgrund tar i större utsträckning den andra vägen, med dess kombination av osäkerhet och karriärmöjlighet. (Eriksson 2009, 2012)

(2) Förhållandet student, lärare och lärande: ”Undervisningskontraktet”

Undervisningen på ett universitet formas konkret i relation mellan studenter och lärare. Det gäller såväl i ett sammanhållet fyraårigt studieprogram som på en fem veckors delkurs. Kursplaner, litteraturlistor och examinationsformer är tre instrument som lärarna, ämnet, programmet och lärosätet har för att tydliggöra sina krav och förväntningar på studenterna – vad de skall göra, vilka kunskaper och färdigheter de skall tillägna sig, hur de skall göra det, och hur de ska redovisa vad de lärt sig.

När studenter börjar på en kurs eller ett program träder de i en från början fastställd struktur. De möter ett helt paket av krav och förväntningar som enskild student. I den meningen är det en *strukturellt asymmetrisk*, men inte entydigt hierarkisk situation.⁵ Lärarnas och ämnets förväntningar på studenterna bygger på en ackumulerad erfarenhet av vad de vill, önskar och kan åstadkomma. Det påverkar tydligt de krav som kommer till uttryck i studieplaner, litteraturlistor och examensfordringar. Förväntningarna som lärare har på studenterna och vice versa ser olika ut på olika utbildningar och på olika lärosäten. Förväntningar och krav från studenter å ena sidan, lärare och program å den andra, varierar således starkt med hur eftertraktad en utbildning är, vilken studiekapacitet olika studentgrupper har, och med de olika (undervisnings)kompetenser som lärarna har.

⁵ Det är ju f.ö. Marx poäng med analysen av arbetskontraktet. När lönearbetaren möter det materialiserade kapitalets gestalt i fabriken och arbetsdelningen finns alltid möjligheten för en motmakt och ett motstånd att växa fram. Det gäller, som Marx visat, inom arbetskontraktet – och än mer inom undervisningskontraktet.

Ju mer eftertraktad en utbildning är ju tyngre väger lärarnas och programmets krav i förhållande till studenternas motkrav. Om många står i kö för en utbildning blir det lättare för lärarna att hålla kraven på arbetsinsatser höga. Å andra sidan gäller för de utbildningar där studenterna är undertaliga och kanske t.o.m. nödbedda, och där lärarna behöver deras studieprestationer för att kunna försörja sig, att balansen mellan parterna bli jämnare. Inte minst kan det bli så efterhand, när studentgruppen varseblir sin implicita makt. Här ligger en viktig förklaring till de stora skillnader som finns mellan den genomsnittliga veckoarbetstid som studenter lägger på sina studier i olika utbildningar.

De faktiska balanspunkter som efter hand definieras i samspelet mellan studenter och lärare/ämne över tid ger skilda innehåll åt olika ämnens, programs och lärosätens "undervisningskontrakt". Det förklarar de överraskningar som kan möta studenter eller lärare som byter lärosäte eller utbildning, olikheter som då tolkas som för höga eller för låga krav på det nya stället.

Lärare och programansvariga kalibrerar sina förväntningar på studenterna och deras insatser utifrån en ackumulerad erfarenhet från tidigare årgångar av studerande på motsvarande kurser och program. I den meningen inträder också lärare och programansvariga i en redan definierad situation och ett etablerat system av ömsesidiga förväntningar och krav. Lärare och programansvariga är därför också fullt medvetna om att det finns klara gränser för hur krav och förväntningar kan förändras. Studentgruppen är inte maktlösa offer i en asymmetrisk situation där de är underordnade lärargruppens krav. De har inte bara sin "voice", genom de krav de kan ställa på lärarna, kurslitteraturen, undervisningens inriktning och förläggning; de har också en "exit"-möjlighet.⁶ De kan lämna en kurs eller ett program om deras förväntningar inte uppfylls. Studieavbrott och byte av program eller inriktning sker i ganska stor omfattning. För Växjö's vidkommande finns detta analyserat i Wågman & Reimer 2008 och Wågman 2012.

Studenter kan också misslyckas på sina prov. Ämnens, institutioners och lärosätens ekonomier bygger på att en fastställd andel av studenterna skall bli godkända. Ändring av examinationsfordringar ingår i den kalibreringsmekanism varmed lärarna justerar det konkreta undervisningskontraktets balanspunkt. Denna mekanism visar sig till exempel ligga bakom sänkningen av kraven på vissa kurser och program. Ett fint exempel är den semantiska omdöpningsen av den tredje eller fjärde omtentamen på svåra kurser vid de tekniska högskolorna. Önskan att få fler studenter godkända även till priset av sänkta krav leder till en praktik som getts etiketten "släpptenta".

⁶ Med Albert O. Hirschmanns begrepp, där "voice" översätts med protest och "exit" med sorti. Jmf. Hirschmann, *Sorti eller protest* (Arkiv förlag, Lund 2008)

Undervisningskontraktet – sammanfattning

Studenternas förväntningar inom ”undervisningskontraktets” ram är de skall få hjälp och stöd från lärarna för att klara studierna och att kraven på dem skall vara rimliga och realistiska. De studentundersökningar som vi gjort i Växjö sedan 2001 visar den vikt som studenterna fäster vid att bli bra bemötta, väl informerade och omhändertagna.⁷ Deras förväntningar och krav på lärare och lärosäte att de skall få en kvalificerad utbildning som ger dem jobb kan komma i konflikt med önskan om en både stimulerande men också behaglig och stressfri studenttid. Kursutvärderingar under studiernas lopp betonar den ena sidan, utvärderingen i efterhand som regel den andra.⁸

De element som finns i begreppet undervisningskontrakt är:

- förväntningar
- förväntningsstyrda *förhållningssätt*
- av förväntningar och överenskommelser styrda *handlingar*
- de organisatoriska former och processer och de institutionella sammanhang vari dessa handlingar kommer till uttryck
- hur handlingar plus de institutionella arrangemangen tillsammans upprätthåller förväntansstrukturerna och de därpå baserade (implicita) överenskommelserna
- och att dessa element och arrangemang leder till en process av anpassningar, jämkningar, övertaganden som vi metaforiskt kan beskriva som implicita förhandlingar

Det vi vill fokusera med vår användning av begreppet är inte bara *tillståndet*, dvs. existensen av ömsesidighet och delade premisser för överenskommelsen och hur denna villkoras av den asymmetriska relationen. Det är också den *process* varigenom en sådan reciprocitet etableras och växer fram. Det som våra fallstudier av en rad olika undervisningsprogram (Fasth & Olofsson 2012) visar är hur kontraktets premisser etableras, förmedlas och delas mellan parterna, parter som i sig snabbt förändras på grund av att det ständigt kommer nya lärare och nya studenter. Det är således samspelet mellan förväntningar, förhållningssätt, (för)handlingar och en fixerad institutionell form som är det centrala i begreppet.

Utbildningskontraktet inom de akademiska yrkesutbildningarna

⁷ Se Eriksson m.fl. 2001, Eriksson 2004, Eriksson 2009 och Eriksson 2012.

⁸ De utvärderingar som studenter på fem olika utbildningsprogram gör av sin utbildning ett par år efter sin examen visar detta. Se Olofsson & Petersson 2011 . Jämför även Larsson 2012 för personalvetares evaluering av sin utbildning i ett längre perspektiv.

"Undervisningskontraktet" är således ett system av delade föreställning, förväntningar och normer för vad som är en bra lärare, vad som utmärker en duktig student, vad studenterna skall lära sig, hur de skall lära sig, kort sagt vad som är rätt och riktigt i uppläggningsen av studierna.

Men utbildningskontraktet är ett bredare socialt kontrakt som gör att en utbildning legitimt kan bli den biljett som ger tillgång till vissa slags arbeten. Det är lätt att förstå när det gäller väl avgränsade yrkesutbildningar som leder till yrkesutövning i väl definierade legitimationsyrken - t.ex. läkare, advokat, arkitekt, revisor, sjuksköterska, präst, polis m.fl. För vissa arbeten inom socialtjänsten förutsätts en socionomexamen, medan det för andra av hävd anses som lämpligt. De flesta lärare har gått en lärarutbildning i någon form.

Ett yrke kan således kräva en viss utbildning. De som genomgår denna utbildning utvecklar samtidigt förväntningar och anspråk på att få *arbeta inom detta yrke*, inte bara få ett bra arbete i största allmänhet. Det finns en ömsesidighet i krav och förväntningar mellan utbildningar och yrken/yrkespositioner, ett strukturellt kontrakt mellan utbildningen och yrkesområdet.⁹

Under utbildningen sker en länkning till yrkesområdet genom praktik, studiebesök, genom att yrkes- och arbetsgivarrepresentanter exempelvis påverkar utbildningarnas uppläggningsen. Alumni-föreningar, liksom yrkesorienterade fackförbund, kan spela en central roll. Det sker inom P-programmet respektive polis- och lärarutbildningarna. Genom en kombination av studentens ursprungliga inriktning, samspelet mellan yrkesinriktning och yrkespraktik under utbildningens gång och att en given yrkesutbildning är inträdesbiljetten till det önskade yrket tvinnas de olika parternas krav och förväntningar allt fastare samman.

Vår hypotes är att detta breda arbetsmarknadskontrakt i sin tur styr studenternas beteenden och aspirationer under utbildningen, det vill säga att *arbetsmarknadskontraktet formar undervisningskontraktet*. Lärarstudenterna är ett tydligt exempel på att föreställningen om vad själva yrkesrollen kräver reglerar deras arbetsinsats – skolpraktiken och dess erfarenheter överordnas den kognitiva tilläggnelsen som den universitetsförlagda utbildningen tänks förmedla. Nilsson-Lindström 2010 och 2012 visar detta tydligt. I dessa fall utnyttjar studenterna sin "voice" (Hirschmann). Genom sitt agerande reglerar och nedprioriterar studenterna de akademiska lärarnas krav på studieinsatser. Det kommer till uttryck i de

⁹ I våra data om alumner från Växjö universitet, ett totalurval av studenter från Växjö inom SCB:s uppföljningsundersökning från 2004, finns exempel på att arbetsmarknadskontraktet fungerar bra resp. mindre bra. Lärare och ingenjörer har samma lön och samma veckoarbetstid men endast 42 % av ingenjörerna har ett arbete som överensstämmer med utbildningen medan motsvarande andel för lärarna är 86 %. Endast 18 % av ingenjörerna trivs med sitt arbete medan motsvarande andel för lärarna är 52 %.

krav de ställer på lärare, kurslitteratur, undervisningens inriktning och dess förläggning i tid.

Utbildningsresultat och samhälleliga belöningar

Framgång i utbildningssystemet ger försteg till särskilt åtråvärda positioner. Inträdet till många utbildningar styrs av betyg från en tidigare utbildningsnivå (det gäller i Sverige, Danmark, USA och rader av andra länder) eller genom inträdesprov. Det finns även exempel på utträdesprov för att få tillgång till vissa slags tjänster inom utbildningssystemet i Frankrike (agrégé-prövningen). Graderade betyg är fullt utvecklade i USA, Storbritannien och Danmark. I den svenska juristutbildningen styr de graderade betygen exempelvis tillträdet till tingsmeriteringen.

En rad olika sorteringsprinciper styr således övergången från lägre till högre nivåer i utbildningssystemet och mellan utbildningssystem och eftertraktade positioner i yrkeslivet. Betygen styr studenternas beteende och aspirationer. Men vi kan också se dem som ett kontraktselement som reglerar passagen mellan utbildningssystemets olika nivåer och mellan utbildningssystem och arbetsmarknad, enligt principen att *tillgång till positioner styrs av tidigare prestationer*.

I USA har de som har gått igenom college normalt högre lön än den som bara gått i high school (gymnasiet), även för sådana arbeten som i sig inte kräver en högre utbildning (*the college premium*). På dagens arbetsmarknad kräver många positioner någon slags erfarenhet från högskolesystemet. Det som krävs är inte i första hand examen, men en tids högskolestudier som visar att man kan klara sig i dessa sammanhang. Det gäller många slags arbeten inom lokal och regional förvaltning.¹⁰ För att inte hamna i de tillfälliga anställningarnas skuggzon så behöver man en utbildningsnivå som går utöver de faktiska jobbkraven.

Utbildningskontrakt = Undervisningskontrakt + arbetsmarknadskontrakt

Utbildningskontraktet är en sammankoppling av

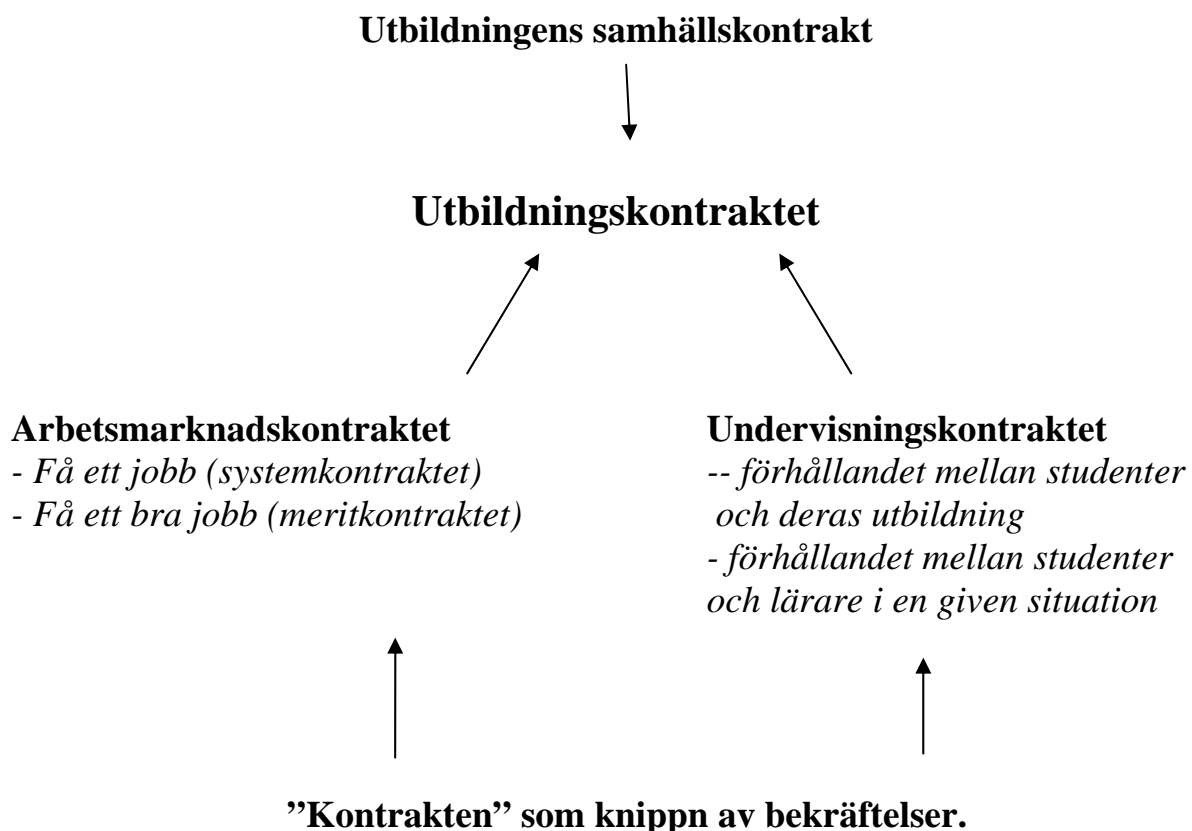
- ett *undervisningskontrakt* mellan lärargrupp och studentgrupp inom ramen för en given kurs, ett ämne, ett program eller t.o.m. en institution. I detta undervisningskontrakt regleras krav och förväntningar på undervisningen.
- ett *arbetsmarknadskontrakt* som i sin tur är uppbyggt av
 - ett *utbildningssystemkontrakt* som reglerar förhållandet mellan mer eller mindre specifika utbildningar och mer eller mindre specifika yrkes- eller samhälleliga positioner

¹⁰ Argumentet kommer från en diskussion med Paavo Bergman, Södertörns högskola.

- ett *utbildningsmeritokratiskt kontrakt* som lovar de studerande att den som utbildar sig på högskolenivå kan undgå de dåliga situationerna på arbetsmarknaden (dvs. en viss nivå på jobb och inkomst snarare än ett visst arbetsinnehåll).

Utbildningskontraktet är inbäddat i ett bredare och mer generellt kontrakt mellan utbildningssystem och samhälle, mellan "education and society". Den högre utbildningen får ett omfattande stöd av staten utifrån tanken att den är gynnsam för samhällets utveckling och dess ekonomiska tillväxt, att den är funktionellt nödvändig för att utbilda arbetskraften för framtidens krav på kvalifikationer. Denna koppling mellan den högre utbildningens omfång, kostnader och utveckling och samhällets stöd och framtida behov kan sägas utgöra ett "kontrakt" mellan "utbildning" och "samhälle", vilket vi kan definiera som utbildningssystemets *samhällskontrakt*.¹¹

Figur 1. Utbildningskontraktet som figur

¹¹ Det är i sin tur är inlagrat i ett än mer grundläggande kontrakt, det mellan vetenskap och samhälle.

Från utbildningskontrakt till utbildningstvång

Det finns i ett fungerande utbildningskontrakt, i dess undervisningskontrakt, pedagogiska och socialpsykologiska relationer mellan lärare, lärosäte och studenter. Dessa bekräftar normalt för både studenter och lärare att det går bra, att man duger som student och lärare, och att läraren ser den enskilde studenten som en person. Men också att utbildningen ger resultat, dvs. jobb och inkomst

Bekräftelsen är verksam på tre nivåer:

- den är det på arbetsmarknadens och sysselsättningens plan
- den är det i under studiernas lopp i form av ett socialt kontrakt och ett sammanhang med uppmuntran och stöd från lärare och kamrater, att man som student får godkänt och klarar av studierna, får hjälp och inspiration, och lär sig det som krävs
- att man bekräftas som person i okänt land ("är detta verkligen något för mig – ingen i min släkt har gjort detta förut")

Utbildningskontraktets funktion och innebörd framgår när vi ställer frågan om varför studenter faktiskt fortsätter sina studier. Varför avbryter inte (fler) studenter sina studier? Detta gäller särskilt de studenter för vilka studier inte är en självklar förväntan hos dem själva och den miljö man kommer ifrån. Skälen är dels de krafter som inom högskolan håller dem kvar, dels hur alternativen ser ut. Inom högskolan är det dels det sociala stöd man får från kamrater, lärare, från familj och vänner, dels att man som student lyckas med tentor och lyckas begripa vad som förväntas av en som student ("Vad vill dom att jag skall göra").

Utbildningstvånget

Våra undersökningar visar att högskolestudier inte bara är något som man av lust eller intresse väljer eller att det bara är en rationell investering med hop om en bättre framtid. Många studerar på högskolan för att de upplever att de "måste". Våra undersökningar visar att många som nu studerar hellre skulle ta ett jobb än att studera. Men de jobben finns inte. Det finns en kategori av motvilliga studenter - "härtill är jag nödd och tvungen." I perioder med hög arbetslöshet är det många som utan större entusiasm väljer att studera hellre än att vara arbetslös i väntan på ett jobb.

Vår hypotes är att vi kan tala om ett faktiskt och även upplevt "utbildningstvång". Det kommer till uttryck i hur dessa studenter förhåller sig till studierna, till utbildningens krav, till lärandet m.m. Ju större inslaget av studenter med den inställningen är på en kurs, ett program, en institution eller en högskola, ju mer torde "undervisningskontraktet" formas av denna tvångssituation.

Till sist

Vår hypotes var att arbetsmarknadskontraktet styrde studenternas beteenden och aspirationer under utbildningen, att det formar "undervisningskontraktet". Ju tydligare inriktningen på specifika yrken och arbetsområde är, ju mer formas studenternas utbildningskontrakt av arbetsmarknadskontraktet. Synen på undervisningens innehåll och mening styrs av den förväntade framtiden. Eriksson visar (2009) att i avvägningen mellan utbildningsinnehåll (ämnesorientering, innehållsliga intressemotiv) respektive säkra jobb och inkomster via yrkesframtiden så skiljer sig studenterna systematiskt åt. Arbetsmarknadskontraktet spelar störst roll i de etablerade yrkesutbildningarna (lärare, socionomer m.fl.), mindre i de yrkesområdesinriktade programmen (t.ex. personalvetarprogrammet) och minst inom de rena ämnesstudierna.

Referenser

- Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude (1970/2008) *Reproduktionen: bidrar till en teori om utbildningssystemet*. Arkiv förlag, Lund.
- Broady, D. Börjesson, M. Palme, M. (2002). "Den sociala snedrekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena" i *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*. Högskoleverket.
- Broady, Donald & Palme, Mikael (1992) *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Rapport 1, HLS Förlag, Stockholm
- Durkheim, Émile (1893/1984) *The division of labour in society*. Basingstoke: Macmillan, 1984
- Eriksson 2012 Kapitel i Fasth & Olofsson)
- Eriksson, M., Lundberg, E. och Olofsson, G. (2002) *Växjöstudenterna och deras universitet: en studie av studenternas bakgrund, förhållningssätt och studievänor*. SVI, Växjö Universitet
- Eriksson, Magnus (2004) *Mellan bakgrund och framtidsdröm – Växjöstudenternas utbildningsval, studieorienteringar och värderingar*, Forskningsrapport från SVI, Växjö universitet
- Eriksson, Magnus (2009) *Studenter och utbildningar vid ett nytt universitet: Växjöstudenternas bakgrund, utbildningsval och arbetsmarknad*, Licentiatuppsats i sociologi med inriktning mot utbildningsvetenskap, Växjö Universitet
- Eriksson, Magnus (2010), *Mellan bakgrund och framtidsdröm*. I Olofsson & Persson 2010
- Fasth, Eva och Gunnar Olofsson (red.) *Studenter och utbildningar vid ett nytt universitet*. Ariadne förlag, Lund 2012 (kommande)
- Gesser, Bengt (1971) "Val av utbildning och yrke" i: *Statens offentliga utredningar (SOU) 1971:61*. Stockholm: Allmänna förlaget
- Gesser, Bengt (1976) "Skolsystem och social skiktning" i Lundberg, Svante, Selander, Staffan & Öhlund, Ulf (red) *Jämlikhetsmyt och klassherravälde: En antologi om skola och utbildning i avancerade kapitalistiska samhällen*, Bo Cavefors förlag, Lund
- Gesser, Bengt, (1985) *Utbildning, jämlikhet, arbetsdelning*. Lund: Arkiv förlag
- Hirschmann, Albert O. (2008) *Sorti eller protest: en fråga om lojaliteter* Lund: Arkiv förlag, 2008
- Larsson 2012a. Kapitel i Fasth & Olofsson 2012
- Larsson, Daniel 2012. *P-25. Personalvetare - en studie av tjugofem årgångar P-studenter från Växjö*. Kommande
- Lund, Anna 2010. *Att utbildas för kultur, Om "Programmet för kulturledare" och kultursektorns arbetsgivare*. HERE och FP, .Linneaus university Press, Växjö 2010
- Löfqvist, Louise 2012. Kapitel i Fasth & Olofsson 2012

Nilsson-Lindström, Margareta (2010) *En lärarexamen i julklapp! Lärarstudenters och nyblivna lärares vägar i skollandskapet*; I Olofsson & Persson 2010

Nilsson-Lindström, Margareta (2012) *Att bli lärare i ett nytt skollandskap. Identitet och utbildning* Arkiv förlag, Lund 2012

Olofsson, Gunnar & Magnus Persson (red.) *Akademiska yrkesutbildningar i Växjö*. Linneuniversitetet Växjö 2010:

Olofsson, Gunnar & Otto Petersson (2011) *Med sikte på profession. Akademiska yrkesutbildningar vid ett nytt universitet*. Ariadne förlag, Lund 2011

Persson, Magnus (2010) *De nya gymnasielärarstudenterna*. I Olofsson & Persson 2010

Persson, Magnus 2012. Kapitel i Fasth & Olofsson 2012

Selberg, Rebecca 2012. Kapitel i Fasth & Olofsson 2012

Streeck, Wolfgang (1992) *Social institutions and Economic Performance*. Sage 1992

Wågman, Tony 2012. Kapitel i Fasth & Olofsson 2012

Wågman, Tony & Jenni Reimers (2008) *Avbrott från studier vid Växjö universitet - en utvärdering av omfattning, karaktär och orsak till avbrott*. Rapport HERE/SVI 2008